

АЛДЫН ШЫНЗЫЛГАЛАРНЫ ТЫВЫСКАН

Тываның В. Кок-оол аттыг хөгжүм-шини театрың байырлал шинчи кири каастаан. Оон сценазының артында Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне туктарын аскаан. "Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп улуг жүжүктөр-биле бижээ...

Тываның XX чүс чылда күрүне тургузуун, экономиказын, культуразын, өөредилгезин, кадык камгалалын, уран чүүдүн, литература-зын, спортун хөгжүдериңе күш-ажылчы улуг салышкынын кириген республиканың сураглыг кижилери февраль 18-те 16 шак чет-пээнде-де, театрда чыгып келген. Оон ангыда Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты, Чазак кижигүнери, ТР-ниң Президент Администрациязының болгаш Чазак Аппарадын харыскалгалыг ажилдакчылары база өске-даа албан черлеринин организацияларын удуруткучулары чыгыпкан.

Тываның XX чүс чылда шылгараңгай кижилерин мактап, алдаржыдарыңа турса-кааткан байырдыг кижизин ажалттылган чарлапкан. Россияның болгаш Тываның күрүне гимниерин күүсеткен.

Тыва Республиканың Президентизи - Чазак Баштыңы Ш. Д. Ооржакка чүве чуга-лаары-биле өстү берген. Тываның XX чүс чылда шылгараңгай кижилеринге Шагаа-биле

байырыңа чедиргеш, оларга чаагы кадыкшылды, аас-кежикти, өөрүшкүнү күзөө. "Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Күрүне номунун ужуз-дузанын ол чыгыпканга та-ныштырган. Ында ады кирген сураглыг кижилер Тываның ат-алдарын делегейге көдүрер, оон социал-экономиказын хөгжүдөр дээш улуг ажил-херекти кылганын демдег-лээ. Ычангаш оларны алган-йөөрөөп, алдар-жыдып, төөгүге адын монгекжиди турарын айыткан. Оларны амыдыралы, ажил-жи-амгы болгаш келир үениң салгалдарыңа үлгер-чикке болур, ол улам-на хөгжүүрүн-ге бүзүрелин Президент илереткен.

Тываны делегейге алдаржыткан, адын алгачкан 34 Тываны шылгараңгай кижиле-ринге адын шынзылгалары, сүй белектерин тыыскаан.

Байырлал кижизинин киржикчилеринге уран чүүдүн мастерлери улуг концерт көргүскөн.

Бистиң корр.

М. Б. Кешин-Лопсон

К. М. Саая

А. Х. Доржу

А. А. Алдын-оол

Н. С. Красная

К. Б. Ондар

Е. Е. Достай

А. С. Монгуш

Б. С. Бригид

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 22 (16327) ■ 2001 чылдың февраль 20, вторник ■ Ат салган шагы 19.50 ■ Садар өртээ 3 рубль.

"Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Күрүне номунга кириер Тыва Республиканың шылгараңгай кижилеринин даңзын бадылаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

"Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Күрүне номунга кандидаттарны шилир талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Күрүне комиссиязының шилтиринге үндүзүлгөн, **ДОКТААДЫРЫМ БОЛЗА:**

1. "Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Күрүне номунга кандидаттарны шилир талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Күрүне комиссиязының шилтиринге (кожуп каат);

"Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Күрүне номунга

кириер Тываны алдаржыткан шылгараңгай кижилеринин даңзын (кожуп каат) бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазак 3 хонук хуусаада шылгараңгай кижилеринин даңзын парлаарын хандыраар болгаш оларны байырлыг байдалга демдеглээрин организастаар.

3. Бо Чарлык апаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болуп кириер.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2001 чылдың февраль 16 № 869.

"Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Күрүне номунга кандидаттарны шилир болгаш ол номну үндүрер талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Күрүне комиссиязының хуралының ПРОТОКОЛУ

2001 чылдың февраль 15

№ 20

Кызыл хоорай

Олуршканыр:

Ч. Ч. Д. Ондар, Л. Ш. Ондар, В. Ф. Чадамба, А. С. Санчат, Д. И. Чыдым, С. С. Б. Монгуш, С. С. Монгуш, А. Т. Монгар, Г. Н. Тулусов, П. А. Морозов, С. Ы. Ооржак, Э. Х. Ооржак, Б. Д. Байр-оол, С. С. Санаа.

Хүн айтыры:

1. "Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Күрүне номунга кандидаттарны даңзын Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактын кириген эдилелеринин дугайында Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактын

саналын өөренип көргөш, Күрүне комиссиязы мындай **ШИЛТИРИН** хүлээп алган:

1. "Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Тыва Республиканың Күрүне номунга онза шылгараңгай кижилерин кириер дугайында Тыва Республиканың Президенти Ш. Д. Ооржактын са-

налы-биле каттыжар.

2. Тываның онза шылгараңгай кижилеринин даңзын бадылаар дугайында Күрүне комиссиязының шилтирин күштүг болдуруп атырар болгаш 2001 чылдың февраль 18-те хөгжүм-шини театрыңа оларны хүндүлөп байырлаарын организастаар.

3. Күрүне комиссиязының хуралыңа көргөн кандидатураларын даңзын республиканың чурттакчыларың санал-оңалын алыры-биле массалыг информация чепсектеринге парлаар.

Комиссияның даргазы Ч. ОНДАР Секретары А. САНЧАТ.

Тыва Республиканың Президентизи 2001 чылдың февраль 16-да № 869 Чарлы-биле БАДЫЛААН

"Тываның XX чүс чылда эң эки кижилери" деп Күрүне номунга кириер, Тываны алдаржыткан шылгараңгай кижилеринин ДАҢЗЫЫ

1. Алдын-оол Ария Арап-тановна — ССРЭ-нин Улустун башкызы.

2. Аракчаа Раиса Ажыевна — РСФСР-нин Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады.

3. Байынды Байр Сарыг-ович — РСФСР-нин Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады.

4. Байынды Елизавета Байыровна — Россия Федерациязының Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады.

5. Бухтеев Михаил Артемьевич — Совет Эвилелин Маадрылары.

6. Дакпай Максим Чалан-ович — тергип сыгытчы, Москвага (1956 чыл) Аныктар болгаш студентилер чогаалдыкызын бирги Бүгү-делегей фестивалынын лауреады.

7. Дойбу-Хаа Дондук Хертекович — Россия Федерациязының Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады.

8. Дуптур Бригад Санчы-евич — Россия Федерациязының Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады.

9. Доржу Александр Хертекович — ССРЭ-нин хостуг хуреш талазы-биле спортун алдарлыг мастери, Делегей чемпионнадынын мөнгүн шаңналынын эдилекчизи, Европа чемпиону.

10. Достай Елена Евгеньевна — Россияның адар талазы-биле спортун алдарлыг мастери, Атлантага (АКШ) Олимпий оюннарының киржикчизи, Европа, Россия чемпиону, Нацйлар кубогунун чемпиону.

11. Ондар Конгар-оол Борисович — Россия Федерациязының алдарлыг артизи, Тыва Республиканың Улустун хөмөйжизи.

12. Оскал-оол Владимир Базыр-оолович — ССРЭ-нин, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың Улустун артизи, тыва цирктин үндүлгөчү.

13. Рушева Надежда Николаевна — чурукчу.

14. Саая Көгел Мижигеевич — Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады, Тыва

Тыва Республиканың Улустун артизи.

15. Кудажы Кызыл-Эник Кыргысович — Тыва Республиканың Улустун чогаалчызы.

16. Мунзук Максим Монгузкувич — Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың Улустун артизи, Тыва Республиканың Күрүне шаңналынын лауреады, "Оскар" (АКШ) делегей шаңналынын лауреады.

17. Монгуш Черзи Хола-Салович — Тыва АССР-нин литературанын болгаш уран чүүдүн алдарлыг ажилдакчызы. Даш чоңар уран чүүдүн үндүлгөчү.

18. Монгуш Аяс Семис-оолович — "Чаан мөг", Тыва Республиканың хуреш талазы-биле 9 дакпыр чемпиону, Россиянын, Европанын сумо хуреш талазы-биле тулган чемпиону, делегейин сумо хуреш талазы-биле чемпиону.

19. Монгуш Буян-Бадыр-гы — Тыва күрүнеинин үнде-илекчизи.

20. Монгуш Чечен-оол Алексеевич — хостуг хуреш талазы-биле делегей чергелги спорт мастери, Атлантага (АКШ) Олимпий оюннарының киржикчизи, Европа, Россия чемпиону, Нацйлар кубогунун чемпиону.

21. Хойтпак-оол Кыргыс Хууракович — ССРЭ-нин Күрүне шаңналынын лауреады, Хову-Аксинда кобальт чыдар черлерин баштайгы ажилдык чыгарыңа бирээш.

22. Хертек Микит-Доржу Сергеевич — РСФСР-нин Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады.

23. Хомуху Чүргүй-оол Намгаевич — Совет Эвилелин Маадрылары.

24. Шойгу Сергей Кужу-гетович — Россиянын Маадры, Россия Федерациязының Хамааты камгалалынын херектеринин, Онза байдалдар болгаш бойдус халаттарын ужуруткан чалайдар талазы-биле яамызынын сайды, экономиктиг эртемнерин кандидат, Амы-тын камгалалдарын делегей ассоциациянын президентизи.

25. Янцевский (Ян) Василий Григорьевич — ССРЭ-нин Күрүне шаңналынын лауреады, "Моолдарын халдаашкыны" деп төөгүлүг трилогиянын автору.

Республиканың алдарлыг чурукчузу.

26. Санчат Саян Кан-оолович — бокс талазы-биле делегей чергелги спорт мастери, делегей болгаш Европа чемпионынын хүлс шаңналынын эдилекчизи, Россиянын үш дакпыр чемпиону, Европа кубогунун тилекчизи, баштайгы тыва боксер-профессор.

27. Тамдын-оол Сарыглар Саятеевна — Социалисттик Күш-ажылдын Маадры.

28. Талка Салмак Калбак-Хертекович — ТАРН ТК-нын Чингипи секретары, СЭКП обкомунун бирги секретары, ССРЭ-нин, Тыва АССР-нин Күрүне шаңналынын лауреады, Тыва АССР-нин Улустун чогаалчызы, Социалисттик Күш-ажылдын Маадры.

29. Түлүш Кечил-оол Балданович — Совет Эвилелин Маадры.

30. Тойбухаа Хертек Кош-тайович — Тыва Республиканың Улустун чурукчузу, Россия Федерациязының Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады.

31. Хойтпак-оол Кыргыс Хууракович — ССРЭ-нин Күрүне шаңналынын лауреады, Хову-Аксинда кобальт чыдар черлерин баштайгы ажилдык чыгарыңа бирээш.

32. Хертек Микит-Доржу Сергеевич — РСФСР-нин Репин аттыг Күрүне шаңналынын лауреады.

33. Хомуху Чүргүй-оол Намгаевич — Совет Эвилелин Маадрылары.

34. Шойгу Сергей Кужу-гетович — Россиянын Маадры, Россия Федерациязының Хамааты камгалалынын херектеринин, Онза байдалдар болгаш бойдус халаттарын ужуруткан чалайдар талазы-биле яамызынын сайды, экономиктиг эртемнерин кандидат, Амы-тын камгалалдарын делегей ассоциациянын президентизи.

35. Янцевский (Ян) Василий Григорьевич — ССРЭ-нин Күрүне шаңналынын лауреады, "Моолдарын халдаашкыны" деп төөгүлүг трилогиянын автору.

Совет Эвилелин Маадрылары

1. Брагин Василий Петрович.

2. Ефимов Леонид Николаевич.

3. Калбак Николай Пантелевич.

4. Макаренко Николай Николаевич.

5. Семирацкий Александр Антонович.

6. Трофимов Николай Игнатьевич.

Социалисттик Күш-ажылдын Маадрылары

1. Астафьев Петр Васильевич.

2. Бавун-оол Уин-оол Андреевич.

3. Давая Дойбан Даны-янович.

4. Данзырын Калдар-оол Хертекович.

5. Даржаа Эрестол Даржаевич.

6. Зайцев Александр Михайлович.

7. Зюзин Юрий Николаевич.

8. Иванов Семен Герасимович.

9. Ковалев Григорий Михайлович.

10. Лопсанчаа Ооржак Чываажыкович.

11. Монгуш Чола Допур-оолович.

12. Ооржак Дажы-Намчал Чыртай-оолович.

13. Парыма Маады Ана-дыевич.

14. Сафонов Иван Петрович.

15. Суровцев Эварист Минович.

16. Түрген-оол Александр Караманович.

17. Уруле Кандан Шы-раповна.

18. Янчат Василий Оюн-ович.

Чогаадыкчы коллективтер

1. В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шини театрының коллектив (Директор Кан-оол Тагаланович Тагалапов, кол режиссеру Алексей Кара-оолович Ооржак, кол чурукчузу

таур.

Конституция комиссиязының Дээди Хуралче киргени төлөвилел талазы-биле баштайгы чугаалажышкынын үзүндө Дээди Хуралдың депутаттарынын хөй кезин ону деткен болгаш төлөвилелдин референдумче дүрген кириерин чугаалааннар. Парламенттин мурунунда салдыганын айтырыгы чугаалажыры база чогуур шилтирин хүлээп алары дээш база ол ышкы республиканың Прокурору болгаш РФ-тин Шүү-гү яамызының ТР-де Эргеле-линчи начальниги дүүн боттарының болалдарын чугаалааннар. Ындыг болжолук саналдаттыг төлөвилелдин кол чүүлдеринге моон мурунунда чангыс удаа эвес уду-саналдап турган чамдык депу-таттар сонгааладыр база сессиянын ажылыгына чап-сарны чарлаарын негээр.

ТР-нин Президентизи фев-

раль 19-та Дээди Хуралдың ээлчег чок сессиязына ук айтырыгны чугаалажырына олуржуп шыдааыныг хому-далын илередиш турар. Оон-биле чергелештир оон ажы-лынын катап эгелээр-биле чаа Конституциянын төлө-вилелин талазы-биле рес-публика референдумун эр-тирер дугайында айтырыг республиканың ишти эрге-ажыктары дээш күштүг болуп турар хоюлду жуудулага дүштүр шилтирелтигнин туруп болур дээрзинге ол бүзүрүп турар.

Хоюлду жуудулага эзулар алырга, ТР-нин Конституция комиссиязынын ажыдап кылганы республиканың чаа Конституциянын төлө-вилелин талазы-биле рефе-рендуму эртирер үзүндө дугайында айтырыгы Дээди Хурал бо чылдын февраль 28-тен орайттайын шилтирел-тир турар ужурут.

ТР-ниң Президентизинин парлага албанының ДЫҢНАДЫЫ

Февраль 19-та болуңу ээлчег чок сессиязыга ТР-ниң Дээди Хуралы ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржакка удурткан ТР-ниң Конституция комиссиязынын ажыдап кылганы Тыва Республиканың чаа Конституциянын төлөвилелин республика референдумун кириер дугайында айтырыгны коорунче кирген. Санал-оңалдары солукшканын түш-линде Дээди Хуралдың депутаттары ук айтырыгын рес-публиканың Президентизи олуржуп турда, чугаалажып коор деп түшүлгө келеш, албан езузунун командировказындан Ш. Д. Ооржактын ээл келиринге чедир Дээди Хуралдың сессиязынын ажылыгына чапсарын чарлаар дугайында шилтирин хүлээп алган.

Моон-биле холбаштыр ТР-ниң Президентизинин парлага албаны тургустунган байдалга чамдык тайылбырларын бээр эргежок чугула деп санаан.

ТР-ниң Президентизи февраль 19-та Москваже РФ-ниң Президентизинин чанында Күрчөүлелдин хуралында киржири-биле чорупкан. Федералдыг, регионал болгаш муниципалитет денелдерин эрге-чагырга органнарының аразында бүрүн эргелерин болгаш эргелер-башкарыла-ның чүүлдерин аңгылаары-ның концепциязын апаа чу-гаалажып көөр. Ол ышкыш Ш. Д. Ооржактын Россиянын Чазак Даргазы-биле ужура-жыры көрдүгүн, рес-публиканын хөгжүлгөзүнүн чугула айтырыгларын коору план-наттыгын. Күрчөүлелдин хуралының болур хүнүн, а ол ышкыш оон хүн айтырыын чо-гуур чалалгада ийн неделя мурунунда дыңнадып каан. Оон-биле чергелештир ээлчег

чок сессияны чылдырлары-нын хуусаазын оон хүн айты-рыын айтыпай, чүгө эртенге неделяда чарлаан. Дээди Ху-ралдын ажылынын регламен-тин хажыттышаан, ээлчег чок сессияга кандыг айтырыг чугаалажырын чогуур үзүндө төдөдугай дыңнатпаан: "2001 чылда Тыва Республи-канын бюджетинин төлөвиле-лин дугайында" хоюлду ду-гайында бе, азы ТР-ниң Кон-ституция комиссиязынын киригени чаа Үндөсүн Хою-лунун төлөвилелин дуга-йында бе. Парламенттин удуртулгазынын төдөдугай эвес ажылынын ужурунда Дээди Хуралдың февраль 19-та сессиязынын ажылы түн-нел чок болганы ол-дур деп чугаалаар үндөзүнн бо чо-рук берип турар-дыр, рес-публиканың Президентизи албан-ажыл ужурунда апаа олур-жуп шыдаас хүнде ээлчегли сессияны чылдырлар болуп

турар. Конституция комиссиязының Дээди Хуралче киргени төлөвилел талазы-биле баштайгы чугаалажышкынын үзүндө Дээди Хуралдың депутаттарынын хөй кезин ону деткен болгаш төлөвилелдин референдумче дүрген кириерин чугаалааннар. Парламенттин мурунунда салдыганын айтырыгы чугаалажыры база чогуур шилтирин хүлээп алары дээш база ол ышкы республиканың Прокурору болгаш РФ-тин Шүү-гү яамызының ТР-де Эргеле-линчи начальниги дүүн боттарының болалдарын чугаалааннар. Ындыг болжолук саналдаттыг төлөвилелдин кол чүүлдеринге моон мурунунда чангыс удаа эвес уду-саналдап турган чамдык депу-таттар сонгааладыр база сессиянын ажылыгына чап-сарны чарлаарын негээр.

ТР-нин Президентизи фев-раль 19-та Дээди Хуралдың ээлчег чок сессиязына ук айтырыгны чугаалажырына олуржуп шыдааыныг хому-далын илередиш турар. Оон-биле чергелештир оон ажы-лынын катап эгелээр-биле чаа Конституциянын төлө-вилелин талазы-биле рес-публика референдумун эр-тирер дугайында айтырыг республиканың ишти эрге-ажыктары дээш күштүг болуп турар хоюлду жуудулага дүштүр шилтирелтигнин туруп болур дээрзинге ол бүзүрүп турар.

Хоюлду жуудулага эзулар алырга, ТР-нин Конституция комиссиязынын ажыдап кылганы республиканың чаа Конституциянын төлө-вилелин талазы-биле рефе-рендуму эртирер үзүндө дугайында айтырыгы Дээди Хурал бо чылдын февраль 28-тен орайттайын шилтирел-тир турар ужурут.

2000 чылда Кызыл хоорайның социал-экономикиг хөгжүлдезиниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның ажылының дугайында ОТЧЕДУ

КНИРИЛДЕ

Тыва Республиканың Чазааның республиканың социал-экономикиг хөгжүлдезин хандырыныче утгаангаш шийтирлерни база ажал-чорудулгазы адыр-даа, девискээр-даа ужуз-уткалыг, ынчангаш ол бүгү ажал-херектерин тус чер бот-башкарылга органны-биле сырый кады ажалдажылганын түнелде боттадырып келген. Дыка хой таварыгдаларда ол-бо экономиктиг азы социал айтырыгларны республика азы муниципалитет дөңсөөлүг тодаргайы-биле хамаарыштырып бодунмайн турар. Чүүнү-даа мурнунда ындыг чүүл республика найысылалының хүдээлгелерин күөсеттишкен, оон-биле чергелештир үлөтүр бүүдүрүлгелериниң, транспорт бедириниң төвү болуп турар Кызыл хоорайга хамааржыр. Мында эртемниң, өөредилгениң, кадык камгалаанын болгаш культураның кол-кол албан черлери бар. Кызылдың мурнунда тургустунган айтырыгларын шийтирлээринге мунякчы рольду республика органны-биле ажал-чорудулгазы ойнал турар болганда, хоорайда тургустунган социал-экономикиг байдал иңгити республиканың байдалына аажок удуз салдарын чедирип турары чутажок болбайн аан. Ук чүүл республиканың социал-экономикиг хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның Отчеду-биле чергелештир Кызыл хоорайның экономиказының хөгжүлдезиниң база социал айтырыгларын шийтирлээшкенин республика органны-биле киржилгезин чырыдып турар документиңи чылдын-на парлал үндүрериниң эрежок чугулазын көргүзүп турар.

2000 чылда хоорайның социал-экономикиг байдалына болган өскөрүлүшкүнөр кол нуруузунда Тыва Республиканың Президентиниң болгаш Чазааның хой-нигити амьдыралының экономиктиг, социал болгаш өске-даа адыралына чорудуп келген реформаларының агынында дүүшөк болуп келген. Найысылалдың үлөтүр бүүдүрүлгелеринде продукция бүүдүрүшкүнүн хемчээлдериниң өздүк уламчылаан, түдүк комплекжинде ажал-иш хайынгыт өгөлзөн, энергетика, коммунал ажал-агынынын, транспорттун түрүм ажылы чедип алдынган. Социал адырын ажалында эки талаже өскөрүлүшкүнөр көстүп келген.

I. ЭРГЕЛЕП-БАШКАРЫЛГАНЫ РЕФОРМАЛААРЫ БОЛГАШ КАДР ПОЛИТИКАЗЫ

Отчеттук чылдын дүргүзүндө республиканың Чазаа күрүнө эргелеп-башкарылганын системаны сайырагатайжыдырыңче утгаанган ажал-хемчедерин кылдып, ол бүгүн боттандырада чангыс аай эрге-хоойду девискээрин тургузар, чоңундун эрге-чакырганын отчеттук турарын ботдурар дээн чижектиг амгы үениң негелделерин өөренип көргөн. Хоорайның Төлээкчилер хуралының хүдээл алганы Кызыл хоорайның Уставы тус чер бот-башкарылганын организастаарынын эрге-хоойду үндөзүннөрүн, экономиктиг база сан-хөө харылаадырынын айтырыгларын таарыштырып турар.

Бөгүнгү социал болгаш экономиктиг айтырыгларын шийтирлээшкени күрүнө эрге-чакырга органны-биле база тус чер бот-башкарылганын дугуржулга-чопшээржилтегит политиканын илгитне боттанып ужурут. Ылчазажок Кызыл хоорай чакыргазы-биле элээн хой айтырыгларга хамаарыштыр дөңсөөлүгүнү чедип алдынаанын харазында, хоорайның экономиказын шынарды-биле өскерттип болур турган айтырыглар күөсеттинмейн артып калган.

Тус чер бот-башкарылганы-биле кады ажалдажылганын болгаш харылаадырын хөгжүлдэди. 1998 чылдан эгелер республиканың Чазаа Кызылдың социал-экономикиг хөгжүлдезиниң талазы-биле кылдып чоруткан ажалдарын дугайында отчеттук хоорайжыларын мурнунга берип келген. Тыва Республиканың Чазааның Отчеду-биле таныштырылганы чачыл болдуруп, ону күш-ажалчы коллективтерге сайгарып, оон үезинде кирген сандал-оонадары күөсүдери-биле хемчедерин ажалдап кылганы эки түнелдерин берип турар. Бадылаттыңан 18 хемчегин 14-ү долдуз-биле күөсүттинген, 4-үн шийтирлэп турар.

Хоорайның хөгжүлдэди-биле холбаалыг хемчедерин күөсүлдээн контролдуар база практиктиг дузаны чедирер сорулга-биле найысылалдың объект бүүрүзүне Чазак кезигүнерин, оон Апараланын болгаш яамаларын, ведомстволарын харысалгалыг ажалдакчыларын быжыткан. Ук ажалдын түнелдерин Тыва Республиканың Чазаа Баштыгының орадакчыларына, яамалар болгаш ведомстволарын коллегияларына ай саньыда сайгарып, аңаа хоорайның бүүдүрүлгелерин дөңсөөлүг көргүзүрүнн тодаргай хемчедерин хүдээл ап келген.

Чазак хоорайның ажал, амьдыралына дорт хамаарылгалыг шийтирлерин хүдээл алган. Оларга № 12 болгаш кулаа кадыг уруглар школаларына ака-төгерик үндүрүп бээриниң дугайында, арыгдал дериг-херекселдериниң база чаагажыдылга бүүдүрүлгезин ажалын быжыктыгарынын дугайында, чурттаар оран-сааны күсүк, кышкы үеге белеткээриниң дугайында, хоорай бюджетин казначейство системанын хандырылганын шилчедериниң дугайында доктаалдар хамааржыр. Республика Хүвүн болгаш 2000 чылдың Наадын билеткеп эрттирер өркөмнөт яамаларын болгаш ведомстволарын киржилгези-биле хоорайнын бажын-багалынын, түдүк-суурунун септелгенин чоруткан.

Чазактын киржилгези-биле Кызылга чаа өөредилге черлери — Россияның гуманитардыг университетинин болгаш Сибирье күрүнө албанының академиязының Төлээ черлери ачылтынган.

Республиканың Чазаа онза кичээлгенин кадрларның мергежлени болгаш билини бедириниң, ылангыч удузларга эвенозунда кадрлар байдалын быжыктыгарынын айтырыгларынче утгадырып келген. Ылчазажок хоорай чакыргазында кадрларын үнер-кирер чоруп бедик болуп артышкан. Оон удузлаганын талазында ажалдакчыларын хоойлудуруп савгайын үндүрер-кирер, а оон соонда оларын судун шийтирерн сузгар эргип албан-дуудаларына катан тургузуп турарының факт-барымдалдары бар. Хоорайның тускай мергежилдиглери “Тыва Республикада муниципалитет албанының дугайында” девискээл хуралында киришкенер. Сибирье күрүнө албанын академиязынын билгит бедидер нистигүдүндө, Россияның күрүнө албанын академиязында, Сибирье күрүнө албанын академиязынын Тыва Республиканың Чазааның чанында Төлээ черинде 3 кижик өөренип турар. 2 специалист Сибирье күрүнө албанын академиязынын билгит бедидер салбырына өөредилгезин доокан. Кызылдың кадык камгала, өөредилге, культура албан черлеринин база үндүрүп албанынын ажалдакчылары Россия Федерациязынын яамаларынын чанында курстарга билини бедидип, чогуур сертификаттарын алганнар. Тыва Республиканың Чазаа хоорайның эш шыларангай кижилерин доктаамал шынал, мактап турар. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың шаңнааларын 181 кижиге тыгвыскан. Оларын аразында 9 кижиге Россия Федерациязынын, 43 кижиге Тыва Республиканың Хүндүтүг аттарын тыгвыскан, 9 кижиниң Республика ордени-биле, 43 кижини Тыва Республиканың медалы-биле, 77 кижини Тыва Республиканың Президентиниң Хүндүтүк бижин-биле шаңнаан.

Янзы-бүрү айтырыгларын шийтирерин тывары-биле Чазакка кээп турар найысылалдың чуртакчыларын саны хой. Хоорайның чуртакчыларында 1836 дилет-билдирлишкниң кирген, ол иңгит сан-түнүнү 60,3 хуузу болуп турар. 275 кижиниң дилет-билдирлишкенин үе шийтирлэп, оларга 624 мун рубль түңгү ака-хорегин үндүрүп берген. Президент Ш. Д. Ооржак аны-хууда айтырылгы 426 кызылчыларын хүдээл алган, оларын аразында 387 кижик чурттаар оран-саа айтырын шийтирлээриниң, 25 кижик материалдыг дуза көргүзүрүнн, 5 кижик бажы-багат туудунга чээл бээриниң дугайында дилетлерин кириген. Тыва Республиканың Чазак Баштыгының орадакчылары 851 хоорай чуртакчызын хүдээл алганнар. Президентиге дилетиг келгеннериниң социал составын анализдеп көөргө, үстүнде айттыганын айтырлар чүүнү-даа мурнунда хой ажал-тодуг ө-бүдзелерин (18 дилет-билдирлишкниң), бот нелерин (19), пенсионерлерин (103), инвалидтерин (71), ажал чоктарын (66) мурнунда чидин-

биле тургустунган бодуп турар. Ажалдап турар кижилерин аразында хой кезинде эмнелге, өөредилге албан черлеринин, эрге-хоойду органны-биле ажалдакчылары дилет-билдирлишкенин кирип турар.

Республика удузтулганын адрезинге хоорайның органны-биле ажал-агыт, сан-хөө айтырылгыг документиңер доктаамал кирип келген, оларга хамаарыштыр чогуур хемчедерин алган.

II. РЫНОК ЭКОНОМИКАЗЫНЫН ХӨГЖҮЛДЕЗИНГЕ БАЙДАЛДАРНЫ ТУРГУЗАРЫ

Республиканың экономиказын хөгжүлдээриниң талазы-биле ажалды Чазак, яамалар, ведомстволар федералдыг девискээр органны-биле кады боттандырып тура, удуз кичээлгенин найысылалда ажалдап турар бүүдүрүлгелерин ажал-чорудулганынче Чазак Кызыл хоорайның девискээринге чаа бүүдүрүлгелерин тургузарынче утгадырып келген. Аңаа чүүнү-даа мурнунда Россия Федерациязынын Чазааның 1999 чылдың сентябрь 16-да хүдээл алганы № 1045 “Тыва Республиканың социал-экономикиг байдалын быжыктыгарынын база республика бюджетинин орулгалыг кезээниң түрүм өзүдзегинге байдалдарын тургузарынч талазы-биле хемчедер дугайында” доктаалынын күөсүлдээн хамааржыр. Ук доктаалдын найысылалдын бүүдүрүлгелерин болгаш объектилеринге хамаарышкан 8 пунктуу долдуз-биле илгичке азы кезик-чамдыгы-биле 2000 чылда күөсүттинген. Кызылдың объектилерин үдүнге отчеттук чылда федералдыг бюджеттен кирген инвестицияларын иңгит хемчээлден 42,1 млн. рубль, а республика бюджетинден — 37,7 млн. рубль кирген. Республиканың чамдык объектилерин Федералдыг адрестиг инвестиция программаларынче киринерин дугайында республиканың санал-оалын камгалап турар үеде 2001 чылдын инвестицияларын хемчээлди 119 млн. рубль түңгө дугуржуп алыр аргалыг болган. Ук ака-хорегиниң 80 миллону Кызылдың объектилеринге онаажыр, оон иштинде кондитер фабриказынын туудунга — 5 млн., уруглар ашчеми бүүдүрүлгезин туудунга — 6, Кызылдың бажын тудар комбинатының чакыргазына — 3, паркет бүүдүрүлгези — 1, алы-кеш фабриказына — 3, кидис өөр бүүдүрүлгези — 1, Тываның машаводунун пластмасс кылгылар цехинге — 1, Кызылдың ЧЭТ-ин калбартырынга — 8, аэровокзал комплекзиниң туудунга 11 млн. рубльди үндүрүп бээрн көрдүгөн. Хоорайның социал адырын объектилерин база оон эрттинмээн. Федералдыг инвестиция программаларын ака-хорегиниң күөсүл-биле чурт-шынчылге музейин, Енисейин оң талакы эрининде иңгит билгит школазын, халдавырлыг арылгар эмнелгезиниң корпусун, республикансерге база кырганынын болгаш инвалидтерин бажын-интернатына улай оран-сааны тудар. Оон аңгыда республиканың инвестиция программасында 193,9 млн. рубльге элээн хой объектилерин тудары база көрдүгөн. Ук сан-түнүң иштинче Россия Федерациязынын Регионалдыг хөгжүлдө фондузунун ака-төгериниң база кирип каткан. Ол иштин хемчээлди 55 хуузу болуп турар.

Монополис бүүдүрүлгелерин үндүрүп турары продукцияны чедирип турары ачы-дузанынга өрткертин болгаш тарифтерин таарыштыгарынын талазы-биле ажал-чорудулганын Чазак уламчылаан. Федералдыг болгаш республика эрге-хоойлугуна үндөзүлөп, чырык база чыгыт энергиязынга, суугаткан газка, суг хандырылганын ачы-дузанынга тарифтерин, чурттагыч чонга салдып турар хөмүрге өрткертин бадыларын дугайында шийтирлэр хүдээл алдынган. Кызыл хоорайның чакыргазы чурттаалга-коммунал ачы-дузанынга өрткертин болгаш тарифтерин хоорай бюджетинин шыдал-шынчезин өөренип көрүп тургаш, таарыштырып келген.

Отчеттук чылда өрткерт өндүдзүн оожумнаан. 1999 чылда хергелд өрткерттерин индексин 139 хуу турган болза, 2000 чылдын декабрыда ол 122,2 хуу чывыап баткан. Төлевирлиг ачы-дузуга тарифтер, ашчеми аймаанга хамаарышпап барааннар өрткерт дүргени-биле өзүп, тус-тузуна 45,7 болгаш 27,6 хуу өскөн. Аңаа көөрдө республиканын иштинге бүүдүргөн бараанарын өртк-өзүп ындыг кончуг көдүрүлбээн болгаш чүгүл 18 хуу болган.

Лицензия-чопшээрл тыпысы. 2000 чылда Тыванын чопшээр-бүртүкел палатазы Кызылдың девискээринде ажал-чорудулганын юрискитип албан черлеринге болгаш хуу кижилерге 810 мун рубль түңгө 607 лицензияны тыгвыскан, ол тыгвыскан лицензия-чопшээрлердин иңгити санынын 56,3 хуузу болуп турар.

Арага продукциязынга күрүнө монополиязын хандыраарын талазы-биле Тыва Республиканын күрүнө комитети Кызыл хоорайга арага кылгыларын үрүмк база мөөң садыглаашкын боттандыры-биле 28,1 мун рубль түңгө 103 лицензияны долдурган, бо бүгү республиканын иштинге тыгвыскан лицензияларын 42 хуузу болуп турар.

Тыванын чопшээрл-бүртүкел палатазы арага продукциянга күрүнө монополиязын хандыраарын талазы-биле Тыва Республиканын күрүнө комитети өске контролдуар органны-биле кады лицензия эдилекчилерин лицензия-чопшээрлдин негелделерин канчаар сагып турарын ылавылаары-биле 169 хыналданы чоруткан.

Транспорт инспекциясы пассажирлер аргыштырып турар 344 автотранспорти хынал. 70 хажыдышкынын илередип, 3 чопшээрлдин ажалгалын ара соксадып, 1 лицензияны күш чок бодурган. 8 автотранспорти станциязынын ажалгалынын негелделерин хынал, оон түнелдинде илерээн хажыдышкынарга үндөзүлөп, шупту 8 лицензиянын ажалгалын соксаткан. Фармацевтика ажал-чорудулганын лицензиялашкынын негелделерин канчаар күөсүдип турарын хынал турар, 78 лицензия эдилекчилерин 50-и оон хажыдып турарын тодараткан. Арага кылгыларын үрүмкел база мөөңү-биле садып турар 28 садыг бүүдүрүлгелерин болгаш хой-нигитиниң чеменилге черлерин хынал. Хыналдарын түнелдинде 20 лицензияны ажалгалын ара соксадып, бирээзин күш чок бодурган.

Стандарттарга болгаш ыяап-ла сертификатчыдылга дүрүмнерин күрүнө хайгаралаа чорудар албан чери өчүнүң янзы-бүрү хевириниң ажал-агыжы 132 субъектинге хыналдаларын чоруткан. Хажыдышкынарын эдерин негээн 86, садыг-саарылыны ара азы шуут соксадырын негээн 14 бижимел айтышкынын тыгвыскан. Бүүдүрүлгелерге онааган шифра-торгаалдарын түңү 33,3 мун рубль болган. Сертификатчыдылга органныр Кызыл хоорайда түлүп үндүрүп турар продукцияга 129 сертификаты тыгвыскан.

Хемчээл дериг-херекселдерин күрүнениң метролотуг хайгаралаар чорудар оон өчүнүң янзы-бүрү хевириниң 424 ажал-агыжын хаара туткан. Хайгаралага 2129 хемчээл дериг-херекселдерин алган. 105 бижимел айтышкынын тыгвыскан. Онааган торгаалдарын түңү 18,2 мун рубль болган. 2000 чылда Кызыл хоорайга метрология килдизи 6150 хемчээл дериг-херексел хынал.

Кызыл хоорайда күрүнө өчүнүң эргелеп-башкарылганы. Республиканың Чазаа эт-хорегини хавырып болас күрүнө өчүзү объектилерин даңызын ажалдап кылдып, эт-хорегин күрүнө өчүнүңе хамааржыр күрүнө бүүдүрүлгелерин албан черлериниң, объектилериниң даңызынче негелделерин кирип, ынаар Кызыл хоорайга күрүнө өчүнүң ончалал турда илерээн объектилерин кирип бижээн. Тыва Республикага күрүнө өчүнүң эргелеп-башкарынын талазы-биле концепцияны дугайында, амьдырал чорудулганын үезинде тыттып келир база хуу кижилерден хүдээл алыр өчүг болгаш кара металдарын бүүдүрүлгелерин даңызынын дугайында, ведомстволар аайы-биле чакырганын барымдаалап, күрүнениң каттышкан бүүдүрүлгелерин, күрүнө акциялары үлүг-түг ажал хевирин акционер нигителдериниң хуваалдазын бадыларын дугайында доктаалдарын Чазак хүдээл алган. Акционер нигителдерин эргелеп-башкарылга органны-биле күрүнө төлөдери тоңуларын чүрүмү аде көргөн. Республика экономиказынын хөгжүлдэинге чүгүл ужуз-уткалыг акционер нигителдерге күрүнө төлөдери кылдыр Чазак кезигүнерин, амьдырал аайы-биле ведомстволарын удузтуучуларын тодуулаан.

Хүдээл алдыганы документиңерин кол нуруузу Кызылдың

девискээринде турар бүүдүрүлгелер-биле холбашкан. Күрүнө төлөдериңиң “Мостострой”, “Кызылдың эт комбинаты” акционер нигителдеринин сан-хөө ажал-агыт чорудулганынга хамаарыштыр чоруткан анализ ук бүүдүрүлгелеринин хуужудулгазы өгүдүг үр-түнүл бербээн дээрин илереткен. Тыва Республиканың Арбитраж суду “Мостострой” түдүк-мөңгө эргелетиниң база Кызылдың эт комбинатынын эт-хорегиниң хуужутканын күш чок деп шийтирлээн. “Мостострой” ТМЭ-ниң эт-хорегини күрүнө өчүнүңе дагы энткен болгаш оон баазанын шак-ла ындыг ажал-чорудулгазы күрүнө бүүдүрүлгезин тургускан. “Коммуналышник” деп күрүнениң каттышкан бүүдүрүлгези Тыванын машина туудушкуну заводунун, “Лентыватуд” күрүнениң каттышкан бүүдүрүлгезин, ажал хевирин “Тывахамаат-туд” акционер нигителдинин “Тыванын чумага удуз станциязы” күрүнө бүүдүрүлгезин ведомство обжектелерин болгаш чурттага бажынарын хандырылгага алган.

Тыва Республиканын күрүнө өчүнүңе хамааржыр бүүдүрүлгелерде болгаш албан черлеринде бүүдүрүлгө шөлүнүң чөптүг ажалгалынын хыналдаларын доктаамал чорудуп келген. Кызылда турар оран-саанын шөлүн аде хуваанганынын түнелдинде, суд приставтарынын албанын “СУ-48” кызыгаарлаттыганын харысалгалыг нигителдин хөдөзүлп турганы бажын-балгалыч көжүргөн. Чер курлавырларынын болгаш чер тургузуунун талазы-биле Тыва Республиканын күрүнө комитетиниң өскээр ажаллап турган оран-саанын Тыва Республиканын Күрүнө илчигенин дамыдып берген.

Кызыл хоорайга хамаарыштыр нигити-биле алырга, отчеттук чылдын дүргүзүндө күрүнө эт-хорегиниң хөдөзүлгөн 43 чаа керээн чарган, оон иштин түңү 301,0 мун рубль болган. Күрүнө эт-хорегиниң хөдөзүлгө бээринге база хөдөзүлгө ака-төгеринин долу чыылдазынга доктаамал контролду хандырганы “2000 чылда республика бюджетиниң дугайында” Тыва Республиканын Хоойлузунга доктааткан даалгаларын боттандырып, күрүнө өчүнүңү хөдөзүлгенин кирер орулгаларын 143 хуу күөсүдип, бюджетке 1,8 млн. рубльди ишчилдер арганы берген. Күрүнө өчүнүңү ажалгалын экиндерин, оон ажалгалында чер участоктарын хөдөзүлгө бергенден кирген ака-хорегиниң республика бюджетиниң кирериниң хемчээлдерин утгадырып, Кызылдың үлөтүр зоназында ажал-чорудулганын соксаткан күрүнө бүүдүрүлгелерин ажалгалындай турар эт-хорегиниң ажал-агыт саарылганын хаара тударын калбартыры чугула.

Чурттаар оран-саа туудун өгөлзөдүн-биле үнелгит саазынар рыногунда байдал элээн шуудан. 2000 чылды ажал хевирин “УМ-14”, “СПРУТ”, “СДК” акционер нигителдеринин акцияларын садып-сайгарган, бир акциянын доктаатыгын өртэ 1 рубль турда, оон ортумаа-биле 27 көлөккө-саткан.

Хоорайның Төлээкчилер хуралынын Кызылдың муниципалитет өчүнүңү даңызын амьдыга дээр бадылааны Кызыл хоорайда эт-хорегиниң чогулмалыг ажалгалынын айтырыгларын шийтирлээринге шалтыктап турар. Бо үеге чедир Кызыл хоорайнын чакыргазы чамдык объектилерге, чижээлээрге, күрүнө өчүнүңе хамааржыр “Кызыл” аалчылар бажынынга хамаарыштыр Тыва Республиканын хоойлугуларын хажыдып турар.

Сан-хөөнү экиндери. Кызыл хоорайда күрүнө бүүдүрүлгелерин буураашкынын ботдурбазы-биле Тыва Республиканың Чазаа планын ажалдарын чорудуп, бүүдүрүлгелерин күрүнө чакырып келген, оларга ака-төгерик-биле дуузалар, хүдээлдериниң ууун хуусаага реструктуризаатар, үндүрүлгө төлөвирлериниң төлөзүлгенин узадыр база сонгарладыр аргаларын ажаллап тургаш, бүгү талаалыг дөңсөөлүг көргүзүп турар.

2001 чылдын январь 1-иниң байдалы-биле алырга, 27 организацияда буураашкын чорудулганын боттандырып турар.

5 бүүдүрүлгедэ даштыкы эргелеп-башкарылганы, 16-зында конкурстук бүүдүрүлгени кириген. 4 ажал-агыт субъектизин хайгаралаа алган. Херек кырында ажал-чорудулганын соксаткан 14 организацияны дүжүргөн.

“Кызылдың пиво заводу” күрүнө бүүдүрүлгезин даштыкы эргелеп-башкарылганын киригенниң сонда, арага кылгыларын бүүдүрүлгенин, кудуларынын, шыгарынын болгаш садып-сайгарынын лицензиянын дагып ап, продукция үндүрүлгезин өгөлзөн. Чиг эт садып аларына хөгжүлдө бюджетинден үндүрүп берген ака-хорегин бараан продукциязынын бүүдүрүлгезин хемчээлди 1999 чылдынга көөрдө, 14,2 хууза азы 885 мун рубльге көүдөдир арганы берген.

Чээл берикчилер-биле эл-чөптүг дугуржулга-чопшээрлдин чедип алган “Тыванын машина туудушкуну” күрүнө бүүдүрүлгези 1999 чылда бараан продукциязынын үндүрүлгезин 2,2 катал ажырган. Ол үеге деңгей алырга, бот хемчээлдин индексин 1,8 катал көүдөдир.

Сан-хөөнү экиндерин адырынга күрүнө политиказын чорудары-биле ведомстволар аразынын регионалдыг баланс комиссиязы ажалдап келген. Оон хуралдарына өрө-ширеңиниң иштин түңү 116,4 млн. рубль хемчээлди 40 организациянын ажал-чорудулганын сайгарган болгаш үк өрениң 81,4 миллионун дугалткан. Комиссиянын хүдээл алганы шийтирлерин күөсүдип тура, 1 дугаарлыг чүкө чогуур автобүүдүлгө, Кызылдың хлөп комбинаты, “Тывабалык”, “Стройтехника” акционер нигителдер отчеттук үеде өрө-ширеңлерин көкүзү-биле өзөткөткен.

35 организациянын албан төлөүлөргө 19,8 млн. рубль иштин түңүг өрө-ширеңиң 10 чыл хуусаага чедир реструктуризаастарынын дугайында түнелди үндүргөн. Ол чорудулганын экономиктиг үр-түнелдин 690,8 мун рубль болган.

10 удуз болгаш социал ужуз-уткалыг организациянын 8-ин Кызылда турар, оларга хамаарыштыр көртал санында мониторингин чорудуп келген. Отчеттук үениң дүргүзүндө бо ажал-агыт субъектилериниң орулгазы 16,3 хууза өзүп, 159,1 млн. рубль болган. Ындыг-даа бол оларын карыгаларын чок бодулары амьдыга чедир бодунмаан. Бо организацияларга сан-хөөнү экиндериниң планларын ажалдап кылдырын сүмелзээн болгаш оларын күөсүлдээн контролга алган.

2001 чылда бүүдүрүлгелерин болгаш организацияларын сан-хөөнү экиндериниң талазы-биле ажал уламчылаар. Даштыкы экономиктиг ажал-чорудулга. 2000 чылда Кызыл хоорайга даштыкы экономиктиг ажал-чорудулганын 29 кижикчиң бүртүктеткен. Оларын эл илчегилеринге “Тыва хевис” күрүнениң каттышкан бүүдүрүлгезин, ажал хевирин “Тывахлебпродукты”, “Каргы” хаадыг хевирин “Тыва турист” акционер нигителдерин, “Плутон”, “Эдомин”, “Монокс” болгаш өскерлерин чаа хамаарыштырып болур. Ашчеми бараанары бүүдүр “Дракон” болгаш “Енисей-Хуанхы” деп 100 хуу кадагалаты капиталдыг каттышкан бүүдүрүлгелер илчегилди ажалдап турар.

Даштыкы садыг саарылгаларынын, экспорт-импорт операцияларын тургузуун болгаш шимчээшкенин анализдеп, даштыкы экономиктиг ажал-чорудулганын адырыңче биче бизнестин чаа тургустунган бүүдүрүлгелерин хаара тударын ажалын чорудуп турар.

Тыванын каалы чер-биле кады даштыкы экономиктиг ажал-чорудулганын кижикчилерин база республиканың контролдуар органны-биле семинары эрттирген. Хоорайның өөредилге килдизинге, “Тыва алгы” күрүнениң каттышкан бүүдүрүлгезинге, Кызылдың эт комбинатынга, “Моол — Тыва” кады ажалдажылгы бүүдүрүлгеге, “Булан” кызыгаарлаттыганын харысалгалыг нигителге даштыкы экономиктиг харылааларын тударына дөңсөөлүг көргүскөн.

Даштыкы инвестицияларын кириштырер-биле Моолдан мал ажал-агыжынын продукциянын садып алыр база болбаазырадыр кады ажалдажылгы бүүдүрүлгелерин тургузарын талазы-биле организаст-методиктиг ажалды чоруткан. Көдө ажал-агыт продукциянын болгаш чиг элди болбаазырадыр “АИЛО” деп кады ажалдажылгалыг бүүдүрүлгени тургускан.

2000 чылда Кызылдың бүүдүрүлгелеринге болгаш сайгарлыкчыларына Моолдун кызыгаар чогуулаа аймактарынче чыгыс улаанын эрттирелге чопшээрлдин бээрине 330 дилетин тыгвыскан, олар ынаар кол нуруузуна ажал-агыжы харылааларын тудар сорулгалыг барып турганнар.

III. БЮДЖЕТ, ҮНДҮРҮГ БОЛГАШ АКША-ЧЭЭЛИ ПОЛИТИКАЗЫ

Отчеттук чылда Кызыл хоорайның бюджетинин орулгалары 245,8 млн. рубль түңүг болган, оон иштинде боттун орулгалары — 81,

(Уланчымыз. Эгези 2-ги арында).

2000 чылда берген чээилдеринг хемчээли өскөн болгаш 119,3 хуу болган, оон иштинде экономиканын базаа адырларыны 90,3 млн. рубльди чедирген. Чээли дугуржугаларынын саны 2 амык тапкан өскөн. Чээилер чедирилгезинге айымызыныгыл чорукту кудулардынын талазы-биле хемчеглерин банклар ап турбузе, чээилдерин эгилдизинге саададыр чоруктар ам-даа бар болуп артышаан, хуусаазын саадаткан чээли өрөдериинг хемчээли 8 млн. рубль болган.

Кызыл хоорайга туура акшынын саарылгазы 1999 чылдыңга деңизээрге, 1,7 катап өскөн. Банкларынын кассаларыныче туура акшыны коридиктиг албан чери тургуспаан сайгарлыкчылар 3 катап, садыг бүүдүрүгелери 1,7 катап хойну дужаап турар аларган. Ындыг-даа бол банкларын кассаларыныче туура акшыны эгидери чидиг айтырылганын бирээзи болуп артышаан. Отчеттут чылдын дугузунда саарылгаже үндүргөн туура акшынын бүгү хемчээлинин чүгүл 37,5 хуузу хоорайнын кассаларыныч эгил чедип келген.

“Сименс” фирманын сан-чугагайлыг автоматчыткан телефон станциязын ажылгалта кииргени-биле холбаштыр төлөжилге документтеринин электрондук солжугазыныч шилчир эргежок чугула байдалдар тургустунуп келген. Ындыг чүүл туура акша чок санажылганы дугурадыр болгаш банк ачы-дузазынын шынарын бедидер арганы берген.

IV. ЭКОНОМИКАНЫН БОТТУГ СЕКТОРУ

Үлетпүр. 2000 чылда Кызылга өңчүнүн янзы-бүрү хевиринин 26 үлетпүр бүүдүрүлгези ачылдап, аңаа 3,5 муң кижи куш-ажылга хаара туттунган турган. Үлетпүр продукциязынын нинти хемчээли 538,2 млн. рубль болган.

Электроэнергетика, өңүт металлургия, арга-арыг болгаш ыяш болбаазырадылгазы, чипк, аш-чем, полиграфия база тудуг материалдарынын үлетпүрүнүн адырларында үлетпүр продукциязынын бүүдүрүлгези көвүдээ. 1999 чылдын деннелинге көөрдө, продукция бүүдүрүлгезинин өзүлдэин “Ойпа” алдын-тывыш артели, “Тыванын машина заводу”, “Кызылдын даарыялга фабриказы”, “Алгы-кидиз заводу”, “Тыва хевис” күрүнне бүүдүрүгелери, “Тыва арга-арыг” кызыгаарлаттыганын харыссалгалыг нинтиледэ, караа көзүлбестеринин өөрөдилге-бүүдүрүлгө чери, “Тываэнерго” акционер нинтиледэ чедип алганар.

Чазак үлетпүр бүүдүрүлгелеринин күрүненин сан-хөө деткимчезин көргүзүп келген. Хөгжүлдө боджидинде “Тыва хевис” күрүненин каттышкан бүүдүрүлгезинге 1,5 млн., Тыванын машина заводунга 185 муң рубльди үндүрүп берген. Кызылдын даарыялга фабриказынга, караа көрбестеринин өөрөдилге-бүүдүрүлгө черинге, алгы-кидиз заводунга, “Чонунун ус-тывыжы болгаш сүй белектери” күрүненин каттышкан бүүдүрүлгезинге 690 муң рубль түнүгү күрүнне чагыны киирген, ыныгт чүүл у бүүдүрүлгелерге саарылга акша-тогерини мөөнээр, продукция бүүдүрүлгезинин хемчээлин улааттарыр арганы берген.

Чонунун ус-тывыжы болгаш сүй белектери” күрүненин каттышкан бүүдүрүлгези “Суй белек” деп салбыр бүүдүрүлгезин ажиткан. Дүктүн баштайгы болбаазырадылгазын чорудар бүүдүрүлгезинин ийги шугумун ажылгалча киирген. Продукциянын шынар сертификатарын “Тыва хевис” күрүнне бүүдүрүлгези алган. Чипк үлетпүрүнүн күрүнне бүүдүрүлгелери республика болгаш Россия иштинге эркен конкурстарга, делгелерге доктамап кирип, боттарынын бүүдүрүп үндүргөн продукциязын суртаалдап турарлар.

Одалга-энергетика комплекзин. Яамыларын, ведомстволарын, энергия хандырыкчызы организацияларынын бүүдүрүлгө күчүлдеринин үрө-түннелдин бедидеринин, дериг-херекселдерини септээринин болгаш солдурунун талазы-биле ап чорудуп келген хемчеглери бүүдүрүлгө күчүлдеринин турму ажылын болдурган. Одалга-энергетика комплекзинин бүүдүрүлгелеринин ажылында быжыгышыкыныч чедип алырынга улуг ролду бүүдүрүлгө ажал-чорудулгазынын көргүзүлгелерин экижикени, энергия курлавырларынга херегелдин 9,6 хууга өскөн, хоорайнын херегекчилеринге чыгыг энергиязынын бүүдүрүшкүнүнүн хемчээлдерин 1999 чылда 750 муң Гкал турганындай отчеттут чылда 842 муң Гкал чедирген, электри энергиязынын бүүдүрүшкүнүн 30-ден 33 млн. кВт-шак чедиргени ойнаан.

Энергетика бүүдүрүлгелеринин бүүдүрүлгө күчүлдеринин ажылгалы экижээн. Хоорайнын энергия хандырыкчызы организацияларынын акша-хөргенгилеринин күсели-биле 14,7 млн. рубльде дериг-херекселдерини септелгенин кылып чоруткан. Оон иштинде Кызылдын ЧЭТ-тин турбогенераторларын, котелдарын, чыгыг четкилерини септээринге 7,2 млн., подстанция болгаш хоорайнын электри дамчыдылгазы четкилеринин септелгезинге 5,7 млн. рубльди чарыгадан. Чыгыг четкизинин 3,5 километр хемчээлдиг хоорза дамчыдыкчыларын солаан. Чыгыг-электри төвүнүн сүг сордарлар черинде кудукту ажылгалта киирген. Коммунал электри четкилеринин уюштортарында болгаш энергетикаларындында дериг-херекселдерини септелгенин кылып дооскан, оон күсүлдэинин 1,8 млн. рубльди улаандырган. Кызылдын ЧЭТ-ин калбартырынга “Россианын чангыс ай энергетика системалары” акционер нинтиледен келген 15 млн. рубль түнүгү акша-хөргенгини чыгыг бээр технологтуг деригинин бүүдүрүп кылышыкынычче улаандырган.

Бюджет хереклекчилеринин болгаш хоорай чурттакчыларын энергия хандырыкчызы организациялар-биле удур-дидер санажылга-төлөжилгезин чурумчударыныче оңаа кичээнгейин улаандырып келгендин оларын энергия курлавырларынын ажылгалында өрзин 12,5 хууга кызырган. Нефть продуктуларынга, хомур-дашка, газка баш мурунаа өртөктер турзажок, чыгыг, чырык энергиязынга өртөктерин өзүлдэи нинтизи-биле инфляциянын темпелдеринге дүшүкк болган.

Экономиканын базаа адырынын бүүдүрүлгелеринде ажылдын орулгагы чорун чедип алары болдунмаан. 2001 чылда адырын бүүдүрүлгө структураларынын сайыраңгай-жыдарынын чорудулгазы, “Тываэнерго” АН-ның акциялар дүрүүн “Красноярскэнерго” АН-ден “Россианын чангыс ай энергетика системалары” АН-че дамчыдып бээринин ажылдары уламчылаар.

Кывар-чаар материалдарын рынокунда күрүнне болгаш хуу бүүдүрүлгелер ажилдап турар. Отчеттут чылдын дугузунда хуу кижилер 28 муң тонна амык нефть продуктуларын сатып-сайгарган, үк көргүзүп 1999 чылдынден 1 хуу чавыс азы хоорайнын херегекчилеринге сатып-саарган бүгү кывар-чаар материалдарын 98 хуузу болган.

Газчыдылга. Херегекчилерге 768 тонна газты сатып-сайгарган. Отчеттут чылда 202 квартираны газчыткан. Ындыг квартираларын нинти саны бөгүндө 17,5 муң. Эргижирээн газ тургузулганы ажылгалдан үндүренинин талазы-биле ажал уламчылаан. Россияга газчыдылганы сайырадырынын федералдыг фондусундан күрүнне деткимчези кылдыр үндүрүп берген 300 муң рубльди газ кудар савадарын септелгезинче улаандырган. Кезиндеде барып газ херегекчилери-биле санажылга-төлөжилге харылзааларын, баллондарын газ-биле долдурар пунктуу Кызылга тударынын айтырылганын өөренин көрүп, олче инвестицияларын хаара тудары эргежок чугула.

Харылзаа болгаш телевидение. Кызылда чагылар дамчыштыр шойген телефон шугумунун узуну 842, кабель шугумунун — 651 километр. Хоорайнын телефон харылзаа-зынын четкилерини чаартырына база септээринге 1,7 млн. рубльди чарыгадан. Таарыштыр каттыштырган телефон станциязынын ийги комплекзини ажылгалта киирген. Ында 3,1 муң телефон “Интернет” четкизин ажылгал турар кижилерин саны 2 катап, хоорайнын пейидиңг харылзаазынын абоненттеринин саны 40 хуу көвүдээ. Кызылда спутник дамчыштыр ажилдаар станциязынын тууду доозулган, ол “Сименс” фирманын сан-чугагайлыг автоматчыткан телефон станциязын нинти-россия четкизинге кожар арганы бээр. Телефон четкизини ишкирин калбарткан база чартканы Кызылдын телефон станциязынын орулгаларын көвүдеткен. Харылзаа бүүдүрүлгелери ажылгалча кирген харылзаа дериг-херекселдеринин болгаш эфирлиг радиодамчыдылганын дээшпит база үрө-түннелдиг чорун бедидеринче 2001 чылда улуг кичээнгейин улаандырап ужурулар.

Хоорайнын почта харылзаазынын (10 салбыр) нинти орулгазы 10,1 млн. рубль болган. Почтаны неделада 6 катап чедирин турар. Оон сөөртүлгезинин үргүзүлгезин бижимел корреспондентияныч чедирлелгезинин контроль хуусааларын сагыар арганы берген. Республика солдурларынын оларын чырыкче үнүн хунүдө-ле, тоң солун, сөткүлдэрини неделада 4 катап чедирин турар.

Найысылалдын харылзаа салбырларында ачы-дузанын 30 амык чаа хевирлерин (солун, сөткүүлдерин үрүмкөп садары, чоңуң хергелд баранарынын сатып-сайгары, документ-бижик хохгалдары, өңүт параллга, нефть продуктуларын, хомурну сайгары) непердери киирген. Орулгалар структураларында оларын үлүү 40,5 хуу. Боттун орулгалары-биле почта дажылаар 3 тускайлыгтыганын автомобилди сатып

алган.

Отчеттут чылда почта харылзаазынын эргелдинге федералдыг бюджеттин күсели-биле 2 млн. рубльди күрүнне деткимчези кылдыр үндүрүп берген, оон боттун саарылга акша-хөргенгилеринин чедимчез кезээн дугуларынче улаан. 2001 чылда почта харылзаазынын материал-техниктиг базаазын быжылаарынын айтырын шиптирлээрине, Кызыл хоорайга туттунар Харылзаа бажынынын төлөвилд-дөзөвилд документациязынын ажалдап кылышыкыныч кичээнгейин улаандыраары эргежок чугула.

Найысылалда ОРТ, РТР, НТВ, ТВЦ, Рен-ТВ каналдарын программаларын дамчыдып турар. РТР-нин каналында тыва телевидениенин программаларын дамчыдып турар. 1965 чылда Кызылга тургустунган теледамчыдылга дериг-херекселдерин канчаар-даа аажок эргижиреп эгелээ, ынчангаш ону дарыг солдур улеттинип келген. 2001 чылда дериг-херекселдерин чаартырынга 2 млн. рубльди федералдыг инвестиция фондусундан үндүрүп бээринин дугайында чагыны Бүгү-россиянын күрүненин телерадиокомпаниязынга киирген.

Хоорайнын транспорт комплекзинде структуралыг чаартылгалар доозулган. Транспорт ажал-чорудулгазынын үрө-түннелдиг таарыштырылганын болдурар механизмн ажилдап кылышыкыныч эгелээ. Кызыл хоорайнын автотранспорт бүүдүрүлгелеринде сан-хөө байдалы чоғумчуп, оң ачы-дузазынга хергелд улагаткан. Пассажирылар аргыштырылгазы 5,9 хуу өскөн. Чүкү транспорт-биле 501 муң тонна чүкүт сөөрткен, он көргүзүп 1999 чылдыңга деңизээрге, 86,6 хуу болган. Чүкү сөөртүлгези 65,7 млн. тонна-километр болган. “Саян” акционер нинтиледэ 2000 чылда чүкүтү 1999 чылда көөрдө, 32,1 хуу хойну сөөрткен. Паром кекшинин ачызында суг транспорт-биле чүкү сөөртүлгезинин хемчээли 2 катап өскөн болгаш 1,3 муң тонна болган.

Хоорайда нинти ажылалдыг оруктарынын хөгжүлдэин уламчылаан. Найысылалдын барыын талазында харыл-застырыкчы орук кезиндээн ажылгалта киирген. Енисейни кекшидир көвүргүгүн септелгезин чорудуп турар. Оон 32,2 млн. рубльге ажаландырган. Көвүргүгүн 2001 чылдын IV кварталында ажылгалта дужаап киирери көрдүнгөн.

Тудуг. Хоорайда 30 тудуг организациязы ачылдап турар, ында 2950 кижи куш-ажылга хаара туттунган. 1999 чылга көөрдө, ажилчыларын саны 40 хуу өскөн.

Өрткен чылын Кызыл хоорайга 152,6 млн. рубль инвестиция акша-хөргенгизин шипчээдил алган. Эрткен чылдарга деңизээр, тудуг ажылы иленикпейсээн. Кол нуруузунда социал адырын объектилерин база чурттаар оран-сааны туткан. Нефрология төвү, “Садыг-делгелге төвү” күрүненин каттышкан бүүдүрүлгезинин чыгыг четкизи, республиканын уран чүүл школазынын суг дамчыдылгазы туттунган. 18,2 муң дөрбөлчүн метр чуртталга шотун ажылгалта киирген азы эрткен чылдын деннелинге хамаарылгыларга, 123,2 хуу. Колхозная кудумчузуна 18 аал чурттаар, Московская кудумчузуна 106 аал чурттаар бажындарын, Тыва-турк линейнин нинти-чуртталга оран-саанынын тудуун дооскан. Хуу кижилер 2,7 муң дөрбөлчүн метр оран-сааны, өскээр чугаалаарга, 37 бажыны туткан. Ипотека чээли тыпышыкынын непердери-биле республиканын Күртүгүт комитетинде Ипотека-чуртталга агентлигин тургускан.

Муруну микрорайонда 18 класстыг нинти билдингн эге школазынын, спорт комплекзинин тудулары дооступ турар. Чүрт-шипчилд музейини, Тыванын күрүнне университетинин комплекзинин, Кызылдын ЧЭТ-ин калбартырынын ажылдары уламчылап турар.

Найысылалда оран-сава тудуун чурумчудар сорулга-биле Кызыл хоорай чагыргазы-биле калды тудуг-суурну чинге планга дүүштүр тударынын айтырылганын чөөүл хуралга сайгарып чугаалашкан. Ындыг-даа бол хоорай тудуунун ажал-чорудулгазында хойлу-дурум хажыдышыкынын бар болуп артышаан. Хоорайда оран-сава тудуун амдыгаа дээр чурумчутпаан, инженер четкилерин чаартырынын планы ажилдап кылдыннаан, ногаанчыдылга ажал-хемчеглери, а ол ышкаш тодарайг планнашканын төлөвилдеринин ажилдап кылышыкыныч күсөттинмээр. Хоорайда чурттаар оран-сааны соора ажиллар таварылгалар бар, оларын хыналары-биле Чазак тускай комиссияны тургускан.

Республиканын Күртүгүт комитетинин Архитектура, тудуг хайгаралын чорудар күрүнне инспекциязы объектилерин тударынын шынарын экижидеринче уланган хемчеглери ап келген. Инженер-техниктиг ажилдакчыларынын ортузунга аттестация чорудуп, тудугун сейсмиктиг нормаларын болган дүрүмнерин оларын кайы хире билдин шылгаан. Объектилерге нормативтиг негелдерин хажыдышыкынын болдурбазыныч уланган хыналдарын чорудуп, а кажан ыныг хажыдышыкын илеренде, тудугну ара соксадырынга чедир хемчеглери ап турган.

Прогнозга дүүштүр аларга, 2001 чылда Кызыл хоорайга чылда инвестицияларын хемчээли 333,3 млн. рубль болур, ол республикага инвестицияларын нинти хемчээлинин 55,9 хуузу-дур. Музейин, паркет бүүдүр шугумун тудуун уламчылаары, бажы тудар комбинасты чаартыры көрдүнүп турар, а ол ышкаш 597 квартираны тудар.

Кызыл хоорайнын чуртталга-коммунал ажал-агынын бүүдүрүлгелерин ажаландырынга 45,7 млн. рубльди үндүрүп бээр көрдүнгөн турда, херек кырында ажаландырганы 43,5 млн. рубль болган.

Орулгазы эвээш хамаатыларын социал камгалдын хандыраары-биле бажы-балгат өртээнге база коммунал ачы-дуза төлөвилерин субсидияларын үндүрү берип турар. Отчеттут чылда 349 өг-бүлө 209,2 муң рубль түнүгү субсидияларын алган. Республиканын Чазак хоорайнын чуртталга фондусун кышка белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ, 156 демир экикти салып, 221 подвалды чыгылган. Подвалдарда болгаш чуртталга бажындарын подвездилеринде чыгыг дамчыдылгазынын 254 погон метр хоорза дамчыдыкчыларын чыгылган.

Хамаатыларын чурттап олурар бажы-балгадынга хуамгалалдыг хамаарылганын бедидер, оран-саанын аргы-сигил болгаш чөптүг ажилгалын чедип алыр сорулга-биле Тыва Республиканын Чазак 2000 чылдын июль 21-де хүлээп алганы “Чуртталга фондусун 2000-2001 чылдын күсүк-кышкы үезинге белекчээринин дугайында” доктаалыга дүүштүр Чазак кекжигүнерин тус-тус бажынарга быжылган, оларны кышка белекчээр даалганы берген. Чазак “Жилге” бүүдүрүлгезинге 774 муң, “Коммуналышкы” күрүнне бүүдүрүлгезинге 200 муң рубльди тускайлап берген. Нинтизи-биле 270 бажынын шипчилээ. Хоорайнын хой кайт бажынаарынын 873 подвездизинин 190 муң, 260 ышкы экикти септээ,

(Тоңгузу: Эгези 2-ги, 3-ку арыптарда).

Отчеттук чылдың дүргүзүндө чоңуу ажалга хаара тудар талазы-биле хоорай түвүнге ажал дилеп 1991 хамааты келген, бо дээрже республикада ажал чок кижилерин 12,5 хуузу-дур 598 кижини ажалга кириген. Ажал чок 4830 хамаатыга 1,98 млн. рубльдин дуулаанын көргүскөн. Хоорайда албан-сүзү-биле бүртүктүнген ажал чок чоруктук деңгээл 1,2 хуу алган, нинти ажал чок чоруктук 21 хуу. Ажалга хаара тудар албанын фондузуну акша-хөргөңдөргө күсөлдө биле 124 кижини мергежил бедидер өөредилгеге чоруткан. 1400 кижиге профуцтанышкынныг сумелери берген. Хой-ништи ажалдарын чорудары идеякейжэн. Ажал чок кижилер кудумчуларын арыггал-аштаарынга, шолдерни, гураскаалдарын чаагайыкдарынга киришкен, ынаар 58,5 мун рубльди чарыгдан. Инвалиттерин ажал төлөвирин дуглаары-биле ажал берикчилеринге 597 мун рубльди берген. Ажал чок кижилерин уругларынга Чаа чылды эрттерин-биле 29 мун рубльди өрткегит 580 белекти берген. Ажал чок, берге байдалга таварышкан хамаатыларга 30,8 мун рубльдин дуулаанын берген.

Сайгардыкы эгелештерини деткиринге база боттун хууда ажал-хөргөн ажалдарына, а ол ышкыш күш-ажылга хаара тудар албанын тоңулаашкыннын суугаар кидо черже эки тура-биле кошкен кижилерини үндүргөн шүүл-чарыгдаларын дуглаарынга ажал чок чорук даш пособенин бир чыл хөгжаални чангыс удаа үндүрүп бэри 2001 чылда көрдүмүз турар.

Күш-ажыл болгаш күш-ажыл харылааларынын талазы-биле методиктиг дузаны, консультацияларын, тайылбырларын Кызыл хоорайнын чурттакчыларынга киргүскөн. Ол чүдүлдер күш-ажыл керээлерин чарыарына, федералдыг болгаш республика эрге-хоойлу актыларын ажалдарынга хамаарышкан. Шадын айтырларынын, ажал шалын чин ажалдарынын, коллективтиг керээлерин чарыарын талазы-биле ажалдарын "Тыва хевис" күрүне бүдүрүлгезинге, "Тувкомуннерго" бүдүрүлгеге, Кызылдын даарыналга фабриказынга, кадык камгалаанын албан черлеринге чоруткан. 15 организациянын удуруткучулары-биле керээ чарыарына дузаны каткан. Кызыл хоорайда бүдүрүлгелерин болгаш, организацияларын 40 коллективтиг керээлерини бүртүктелди болгаш экспиртизанын чоруткан.

Хоорайнын чурттакчылары **медицина дузанын** 24 эмнелге-профилактика черинден, оон иштинде 5 муниципалитет албан черинден ал турар. Чыдып эмнелер иштелге албан черлеринге 38 мун кижини эмнэн. Федералдыг клиникаларга шинештер, эмнелер-биле 114 кызылчыларын чоруткан. Республиканын дашкар чердерге эмнелди септир-биле чоруткан уругларын ал көргө, 100 урутуну 65-и Кызыл хоорайдан уруглар бооп турар.

Амбулатор-поликлиника албан черлеринге 1,2 млн. кижини каап хынаткан. Моюн ажал көргө, бир чыл дүргүзүндө хоорай чурттакчы бүрүзү эмнелге черинге 8 катап кирип, оон ачы-дуздан албан бооп турар-дыр. 6 хун ажалдаар доктаамал эмнелге черлеринге 3 мун ажал аарыг кижилер эмнелер.

Хоорайнын девискээринде турар эмнелге албан черлеринин акшалаандырышкынчыне 208,8 мл. рубльди уткан. "Соңу чүктүк уруглар" федералдыг программанын акша-хөргөңгиз-биле дини эмнелер ийи черекселди садып алган. Кадык камгала албан черлерини хергелдеринге федералдыг тускай сорулгалыг программалардан ниптизи-биле 19,8 млн. рубльди үндүрүп берген.

Кызыл хоорайнын назы чеккен чурттакчы чоңунун нипти-аарыларын аарып чоруту 100 мун чурттакчы чоңа хамаарыштыр Россия Федерациязынын шак ындыг көргүзүлгелеринден чавыс-даа болза, ол 1999 чылга деңгээрге, 4 хуу өскөн. Чаш болгаш алаан уруглар ортузунда аарыларын өзүлдөз деңгээлдеринин. Улуг-даа, бичин-даа кижилерин аарыларын айы-биле алдыга, бирги чере тынш органынын аары, а элээдилерин ортузунда – сидик-хидик системазынын аары колдап турар. Найысалаанын эмнелге ажалдакчылары аарыларын болдурбас талазы-биле хемчеглерин ал турар. Чокчо, хоорайнын эмнелге ажалдакчылары 54 мун кижиге өкпе аарыныга удуз профилактика шинештерин кылган. Бо дээрже 1999 чылда турганындан 14,6 хуу хой бооп турар. Чаа төрүттүнген 1414 уругга өкпе аарыныга удуз тарытканы кылган. Республикада ортукма байдалда алырга, Кызыл хоорайда икте аары чавыс.

2001 чылда хоорайнын эмнелге албан черлеринде эмнелге-диагностика чорудулгазынын шынарынга контролюду сайгарыпайжыр, амбулатор-поликлиника албан черлерини ажал-чорудулгазын чыдып ийендерини солугу технологияны неттердир, оларны амгы үенин медицина дери-хөргөскелер-биле дериш ажалдар уламчылар, "Уруглар ашы-чечинини индустриязы" деп федералдыг тускай сиртулгалыг программаны боттадырар апар.

Кызыл хоорайнын бюджетинде үш хар чедир уругларын камгаладырынга 2,9 млн. рубльди бэрин көргөн, черек кырында **медицианын ыяал-ла камгаладылга фондузунга** чүгле 0,14 млн. рубльди шилчткен бооп турар. Бо дээрже бадылаан түнүн чүгле 5 хуузу. Камгалааткыны кижилерин аразындан ажалдан турарларын уруглар 34,5 мун кижини 85 хуузу, ажал чок кижилерини – 9,6 хуу. Хоорайда кадык камгалаанын чамдык хемчеглерини акшалаандырынгга 34,26 млн. рубльди азы 40,4 хууу берген. Бүдүрүлгелерин, организацияларын, албан черлеринин удуруткучулары, бухгалтерлерин-биле медицинанын ыяал-ла камгаладылганын талазы-биле семинарларын эрттирген.

Отчеттук чылда республиканын Чааа **күш-культура болгаш спорт албан черлеринин** материал-техниктиг базазын катадалап арттырар болгаш сайырадыр талазы-биле хемчеглерин алган. Кудуларын болгаш дашынгалынын национал паргындаа волейбол шилдери, теннис ойнаар чертер туттунган. Ийи теннис залдыг спорт корпунуун тудуу аялган, ону 2001 чылда тудуп доозор.

Хоорайда 2 ажал стадион, 35 спорт залы, ишлр 6 бассейни болгаш өске-даа спорт дериглери бар. Оларда чөп бинбүгүн, стол теннигини, шыршага, хаак чарыгында, чик атлетикага, тыва хурушке, кол бинбүгүн болгаш спорттун өске-даа хевирлеринге маргылааларын эрттирп турар. Тыва Республиканын Президентинин Кубуго даш ар болгаш херээккен командалар ортузунга кол бинбүгүн маргылаа массалаы база киржикчилерини белеткеленин, арга-мергежилдини бедил-биле оонагай болган.

Оон-биле чергелештир республиканын Чааа бар спортчу дери-херекселдерин, туду-суурун үр-түнедиге ажалдарын, улус-чонун чурттап, ажалдан баш өөренип турар черлеринге күш-культураны болгаш спортту моон-да улам сайырадырынын талазы-биле хемчеглерин алып алган.

2000 чылда **чагыл дыштанылга** болгаш кадыкшылгага 20,6 мун уруг хаара туттунган, оларын чарты – хоорайдан уруглар. Ук сорулгаларга 3,9 млн. рубльди чарыгдалтыган. В. Дубинин аттыг кадыкшылга лагеринге ажал чок хамаатыларын өг-бүлелеринд уруглар дыштаныган, "Үш-Бедил" болгаш "Чедер" курорттарынга 44 инвалит удуз кадыкшынын быжыктарып алган.

Республиканын Чааа Кызыл хоорайнын башкылар коллективини бүгү эки эгелештерини деткин келген. 2000 чылда онза күнчегини өөреникчилерин өөредилгезинде болгаш кижиндигелгезинде черчилгелер хевирлерге, өөредилге албан черлерини ажалдакчыларын шалын акшазын өй-шалада болгаш дугу ташкынчынын угландырып келген.

Кызыл хоорайда **8 нипти өөредилге школазы**, 3 школа-гимназия, 3 лицей, элп-апар тускай школа, "Аныак" өөредилге төвү болгаш школадан дашкар өөредилге төвү, кежикчи школа, школа назыны четпес уругларын 29 өөредилге албан чери ажалдан турар. Ында 1996 башкы ажал-иште хаара туттунган. Хоорайнын школаларында түгелтигден 807 класс бар, эртек чылдыгына деңгээрге, оон 3,2 хуу хой. Хоорайнын 7 школаны шендел-дуржулга программаларын суугар ажалдан турар. 267 башкы аттанышкынны эртек. №1, 3, 5, 9, 14 школаларын өөреникчилери эртерин айы-биле республика олимпиаданын шанаалдыг до черин элзэвен. Школанын алаын болгаш мингун медалдар-биле доокан өөреникчилерини саны 1999 чылдын деңгээлине хевээр аркан. 345 доозукчууну 73 хууу дааи болгаш ортукма тускай өөредилге черлеринге өөредилгенин уламчылаар.

Школа назыны четпес уруглар албан черлеринге школа назыны четпес уругларын сайырадырынын педагогтик чар-агетотарын неттердир ажал план суугар чорутууну келген. Ук албан черлерини иштин саналыдан ийин – өртөн төлө өөредил, 22-и каттышкын, 5-и нипти өөредилге хевирлр бооп турар. Уруглар садтарынга тывыктыр 55 бүткү бар, ынаар 711 урук чорут турар. 7 харга чедир хоорай уругларындын 60 хууу школа назыны четпес уруглар албан черлеринде хаара туттунган. Уруглар садтарыне оочурда 2870 уруглар турар. Хоорайнын школаларында болгаш школа назыны четпес уруглар албан черлеринге өөредилге-материалдыг базанын экинчилерин 1952 мун рубльди, оон 420 мунун – компьютер техниказын, 205 мун рубльди өөредилге ноо-деттерлерин садып алырыныг аныгдан берген, ол 1999 чылдыгына деңгээрге, 5 катап хой болуп турар. Республиканын Чааа өөредилге албан черлерини капитал септелгенине 1200 мун рубльди шилчткен

Мурнуу микрорайонда школаны ажалдалче киригени хоорайнын школаларында өөреникчилерин сыныпшын турар чоруту чавырадыр арганы бээр. Башкылар коллективтеринге өөредилге чорудулгазын амгы технологияларын шингээлде алган аныак, талантылыг специалистерин хаара тударынын талазы-биле хемчеглери ал чорудары чутуга.

Кызыл хоорайнын **училищелеринге** 2285 сүргүл өөреник Найысалаанын бүдүрүлгелеринге ажалдар кылдыр 309 доозукчу чоруткан. Дааи болгаш ортукма тускай өөредилге черлеринге 185 кижини дужаап кирген. №1 профтехучилищенин сүргүлдары хоорайнын инвалиттеринге, хоочунар бажыныга ачы-дузанын чедиргенер Училищелер 747 мун рубльди немей алган.

Чааа **аныактар-биле** ажалче онза күнчегини салган. 14-тен 19 хар чедир назынын аныактарын саны 9,7 мун кижини болуп турар, оларын иштинде 8,6 мун кижини студенттер. Студенттерин ийи конференциязы болуп эртен. Енисейнин эрини боткан аштар талазы-биле оларын хой-ништи эгелештерини деткичени алган. Стадионнарга, театрга, Арат шолгези республика чергелер уругларын болгаш студенттерини хемчеглерини эрттиргилден. Тергин эки өөредилгелг 24 студент Чазактын стипендиязына төлөтпиг болган. Абакан, Новосибирск, Красноярск хоорайларда өөренип турар 167 студентини өөренип турар черлеринге автобус-биле чедирерини организациян. Материалдыг дузаны 223 студентке көргүскөн. Республиканын СПИД төвү-биле кады "Аныактар СПИД-ке удуз" деп аныактар кежизини эрттирген. Студенттерини тудуугу эртен-шынчилде отрядтарын организациян, 1160 студент оларын кежигүнерин болган. Хоорайнын чедимчелгиз өсө өг-бүлелеринин элээдилеринге Эржей де черге майгыннарлыг лагерини организациян, аяа 1818 уруг дыштаныган. "Аныак көрүкү" театрын коллектив болгаш республиканын уран чуул школанын өөреникчилери бүгү-россиянын уругларын "Оксан" төвүнге дыштаныганар.

Кызылда республиканын эртем шыдал-шинэ моонитинген Эртен болгаш өөредилге албан черлеринде 12 эртен доктору, 170 ажит эртен кандидаттары ажалдан турар. Тыванын Күрүнэ университети, гуманитарлыг шинчилелдер институту, Россиянын эртенер академиязынын Сибирьде салбырынын, бойдус кулавырларынны комплекситг шингээлдеп алышкыннын Тыва институту, Сибирьде кадык ажал-агыл экономиказынын эртен-шынчиле институтуну Тывада комплекситг килдизи, Кадык камгалаа яамызынын хой мергежилдиг эртен-шынчиле лабораториязы болгаш өске-даа эртен албан черлери кол болгаш дуулаал шинчилелдерин элзэн улуг хөмчээлдерин боттадырары күүсеткен, кедизинде барып, ук шинчилелдерини түнелдерини найысалаанын экономикагит болгаш социал айтырларын үр-түнедиги шиптирээринге салдарын чедирип болур.

Чер кулавырларынын девискээр айы-биле экономикагит үнелештирини методиказын ажалдан кылган, черин болгаш чер харылааларынын кадастр үнелешини методологиязы сайгарыпайжыл турар. Тигро база метео байдалдарга, а ол ышкыш хар кошкешини үргүлүлелгенин дүшүртү хоорайнын районунда үр байдалын майыктап үлгелерээз электроник картаны тургускан. Енисейнин суунун хирлешинини денелин тодаралп сорулга-биле хем суунун химиктиг болгаш микробиологиктүг составын өөренип көргөн. Чер шинчээшкенин болганда тургустунуп кээп болур урукжатарын үнелештирини талазы-биле сейсмологтук шинчилелерин кылп чоруткан. Кызылдын чамдык улестүр бүдүрүлгелерин чарытырынын бизнес-планарын ажалдап кылган, оларга хамаарыштыр эксперттер эки үнелешти бергенер.

Кол стипендияга немелде төлөвирлер талазы-биле 1987-1999 чылдарда чылган өр-ширени дуглап, 78 аспирантыга 278 мун рубль түнүтп немелде стипендияларын өй-шалада төлөвирин хандырып шыдаан. Аныак эртендеринин эртен диссертациянын камгалаал алырынга 203 мун рубльди үндүрүп берген.

Бо чылын эртен дуулаал шинчилелдерин тускай угланышкынныг чорудулгазын хандырыр, чижилгелгиз чорукту чааа республиканын экономиказын өзүлдөз хандырышшаан, чаа эртен-билгини болгаш инновация технологияларын неттердир киригерине белек бедик мергежилдик кадрларын белеткээр чутуга.

Отчеттук чылда **культура** ажалдакчылары хоорайнын чурттакчы чоңу республиканын культуруду болушукунунарга чачыктарып, культура харылааларын хөгжүдөр талазы-биле ажалды чоруткан. "Шагаа-2000", "Кызыл чоогунда час", кыш уелгези, Тилгелге-хүнү, Делгейини уруглар камгалаанын хүнү, Республика хүнү болгаш "Назайым-2000", XXI чүс чылдын уткушкуну даан ышкыш болушукунарын байырлап шинчилеп байдалга болгаш театртыктан массалыг көргүзүлгелер-биле дедигелет эрттирген.

Ада-чуртуну Улуг дайынынга Тилгелгенин 55 чыл оюнга турсаактан "Ада-чуртун алган тур мен" деп патриотчу мыр конкрузун эрттирген Кызылчылар "Саян сынарынын аялгалары" эстрада ыры күсүдечикчилерини делейет конкрузунаг, "Бичин дагыналар – 2000" деп хоорай конкрузунага киржир болгаш оларын көөр арыгдык болганар.

В. Крюк-оол аттыг хөгжүм-шин театрынын артистери, Тыванын күрүнэ филармониязынын болгаш "Тыва" ансамблдан коллективтери Кызыл хоорайнын көрүкчүлериин 2007 шонин болгаш концерттери баралатканар, оларны 30,1 мун көрүкчү кирген. Чурттакчы чоңун чедимсе кезинге деткиме дузаны чедирер сорулга-биле ачы-дууа көргүзөр 5 концертти баралаткан. 2000 чылда Тыванын күрүнэ филармониязынын чанынга уруглар филармониянын организациян.

Түрк дилдыг чонорын Түрк-делегет театр фестивалында Тыванын хөгжүмү теңиришкын "Кым сен, Судебей?" деп шиин дааи шанаалды алган. Уругларын "Аланто" танцы ансамблине Бүгү-сибирини конкрузууну I чергенин шанаалынын эдилекчизин атты тывыскан. Ук ансамбл Турцияга болуп эртен уругларын Бүгү-делегет Кудулайынга киришкен келген. "Чирпичин" бидук Англияга болуп эртен фольклор хөгжүмүгү делейет конкрузунага дааи шанаалды чаалап алган. Тыванын күрүнэ филармониязынын артистери делгейини I дельхий оюуларынын "улусчу сам" база "фольклор ыры" номинацияларынга улуг мөңгүн болгаш хулер медалдарын эдилекчилери болганар.

Республиканын Алдан-Маадыр аттыг чурт-шынчиле музейи 65 кезек кол фондугу. Музейин 64,9 мун кижини көргөн, оларга 87 экскурсияны чоруткан, 68 лекцияны номчан, 18 делгелгени организациян.

Кызыл хоорайда 152 мун ном нипти фондугу 3 республика, 10 муниципалитет библиотекалары бар. Олар 12 мун номчукуну хүлээп алганар.

Кудуларын болгаш дыштанылганын национал паргыныга хеме станциязыны хемелер өртзалын болгаш ында аттракционнары септэн. "Каткы-хит өрэлл" деп чаа аттракционну садып алган. Арга-аргынын санитарлыг ашталганын чоруткан.

Кызыл хоорайнын культуура албан черлерини республика организациялары-биле кадыт 1451,8 мун рубльге төлөвирлр ачы-дузаны көргүскөн.

Хоорайда 2 кинотеатр болгаш 1 видеоал ажалдан турар. Отчеттук чылда 4036 кино көргүзүлгелерини организациян. 18 кинофильмин садып алган, оларын 12-и чурт иштинин. Кинотеатрларга 24 мун кижиге дискотекаларын организациян.

Дайынга өлген чангыс чер-чурттугларыныска турсааккады кезик-чамдыктап чазарткан болгаш "Кадыкчы" база "Азия төвү" турсааккаларын агар септелгенин чоруткан.

Чурттакчы чоңуну яны-бүрү кезизини сагыш-хөни хергелдерин хандырап сорулга-биле база хоорайжыларын культура негелдерини өскенин барындааллап көрбүшан, мурнуу микрорайонга 1000 олуттук концерт залынын тудуунун төлөвиле-даозөвиле документациянын 2001 чылда ажалдан кыллары, бар культура объектилерини материал-техниктиг базазын экинчилери, национал парктан девискээринден Каа-Хемин кежидир Хавырга даанче канат оруун тудуарын талазы-биле хемчеглерини организациястары, а ол ышкыш культура-дыштанылга ажал-чорудулганын инновация хевирлерин угулгатыры, библиотека болгаш музей фондурларын, кино база видеопротак продукциянын долдурар кидүрүн турар.

Чангыс ай информация девискээринин хөгжүдөз, **массалыг информация чепсектерини деткиме**, социал-экономикагит хөгжүдөз сорулгаларын шиптирээринге, оларын ролон бедидер чорук Чазактын күнчегингени доктаамал турган.

Эртек чылын республика солунарынын болгаш сеткүлдерини доктаамал үнери хандырыгган. Оларын чылда тиражы 1999 чылдын деңгээлинде 356 мун экзemplар өскөн. Республика типографиязы 1999 чылдыгына деңгээрге, 100 мун рубльдин продукциянын хойну бүдүргөн. Хоорайда 2 чаа телеканаларын дамычылгалары эгелзэн.

Талантылыг уругларын деткир сорулга-биле паргалганын, телевидениени болгаш радионун 18 харга чедир аныак корреспонденттерини аразынга конкурсту организациян Оон тилдекчилери – №1, 15 школаларын, Тыва-турт линейнин өөреникчилери Москва хоорайга болуп эртен аныак журналдистерин

Бүгү-россия шуулганынга киришкен. Ур чыл чапсарнын соонда массалыг информация чепсектерини ажалдакчыларынын аразынга бир-ле дугаар спартакиадын эрттирген.

Республика солунарын, радио болгаш телевидение Кызыл хоорайнын амьдыралын шыдалаа шаа-биле калба-биле чырдылп турар. Ниптиле негелдерини салдар чедирер талазы-биле күчүлү дүшүрт арга-шинектиг болганда, олар хой-ништинин санал-оондун боттуу-биле көргүзөр, ниптиледди каттыштырарыне күжениш-кинирини угулар, социал шыдамыккай чоруктун болгаш чопшээржилденин байдалын тургузар ужурулдуар.

VI. ХООЙЛУ-ДУРҮМНҮН, КОРУМ-ЧУРУМНҮН БОЛГАШ ХӨЙ-НИИТИНИН АЙЫЛ ЧОК ЧОРУУНУН ХАНДЫРЫЛГАЗЫ

Республика найысаладыга корум-чүрүм хандырыр, кем-херек үлгелештикчилерин-биле демисел Чазактын кол сорулгаларын бирээп болуп, 2000 чылда эрге-хоойлу камгалаар органнын кадрлар-биле быжыгалар болгаш оларын ажалдакчыларынын профессионал деңгээлин бедидер талазы-биле хемчеглер чоруттуган. Өөредилге черлерин дооканынын соонда, Кызыл хоорайнын иштин херектер эргелгенине 15 юрист ажалдарында биле келген, бот-өөредилге-биле 46 ажалдакчы өөренип турар. 36 кижини катап белеткеди эртен. Хоорайнын он талакы эринде милициянын 3 дугаар салбырын ажиткан.

Отчеттук чылда профилактиктиг 300 хемчегин чоруткан, 7,9 мун хамаатыны хынаан, 2,3 мун бидиринишкенин сайгарып көргө, паспорт чүрүмунун 269 хажыдышкынны, наркотиктер ажитлаар 510 кижини, өг-бүлө амьдыралынын харылааларынын 478 корум-чүрүм үрээзини, арга айлаан өй-хөмчээл чок ижер 426 кижини илестиргенин.

3 мун хире кижини, оон иштинде биче хулган чорук кылган 766, садыг дүрүннерин үрзэн 1,1 мун кижини административтиг харысалгалга оонаган. Хоойлу-дүрүм үркенчилеринде 73 саньыг боомуну, 606 ок-чезикти хурааган. Торгалдын нипти түкү 530 мун рубль болган. Арга продукциянын хоойлу-дүрүм барындаалавын сайгарган 613 факт-барымдааны илестерген, 26,7 тонна арганы болгаш арга холуукаттыг бүдүмелдерин хавырган.

Профилактиктиг хемчеглерин чорутканынын түннелде, үлгүлөк кениг херектери даш дилеп сүрүшүкүде турар 285, ис чок чиккен 143 кижини илестерген. Хамаатыларын камгалаада алдыгдан квартираларын болгаш хууда эт-хөргөңгизин өске-даа шыгаж черлерини саны кивүздэн, ол чорук 21 оор херектин болууну чайткан, кениг херектин болган черинге 23 кижини тудуп алыр арганы берген.

Наркотиктерини хоойлу-дүрүм барындаалавын сайгарар чоруктун 274 факт-барымдаанын бүртүккэн, ук көргүзү 1999 чылдыкындан 39,8 хуу хой. 239 кеземге херзон оттурган. 180 кижини туттурган, оларын иштинде 15 кижини наркотиктер садып-сайгарып турганы даш шиптирген. Хоойлу-дүрүм барындаалаанын саарылгандан 25 килограмм ажит наркотиктиг бүдүмелдерин хавырган.

Кызылдын тускай приеингенине барык 10 мун кижини көргөн, он 7 мун кайла-даа ажалдавын турар, 213-ү инвалит болгаш 2,3 мун кижини доктаамал чурттап турар чери чок болган.

Назы чептестер аразынга корум-чүрүм үрзешкенин болдурбас талазы-биле ажал чоруттууну келген. Хой-ништи черлеринде дежурный кеземге чыл дүргүзүндө 2700 элзэди, оларын иштинде школалардан – 824 өөреникчи, өөредилге албан черлеринден – 569 сүргүлү, кайла-даа өөреникчи турар – 1200, азыркы байдалдыг – 623, тояанын чорук даш – 44, дилечин чорук даш – 12 элзэди, назы чептестер кирген. Тур анылаашкын төвүнге 194 назы чептестер кирген.

Орук шинчээшкенин айыыл чок чорун хандырап сорулга-биле 196 мун техниканын хынаадазын чоруткан, 846 чолачы орук шинчээшкенин болгаш пассажирлер сөөртүлгезини дүрүннерин талазы-биле техникиниун эркен, урелик транспорт айлаан ажитлап турарынга 61 контрол хыналдааны чоруткан. Профилактиктиг хемчеглерин чорудуп тургаш, орук шинчээшкенин дүрүннерин үрзэн 346 хажыдышкынны илестерген. 472 орук-транспорт оал-ондаа болган, ук көргүзү 1999 чылдыгы-биле деңгээрге, 3,4 хуу эвээз. Ук оал-ондактарга 29 кижини өлгөн, 83 кижини яны-бүрү чергенин кендээшкенин алган. Орук-транспорт оал-ондактарын кол чылдаганын чадаг кижилерин болгаш чолачыларын азыркы (54,3 хуу) чорукту болуп турар.

Экономикагит угланышкынныг 343 кем-херекти илестерген. 1999 чылдыгы-биле деңгээрге, 62,5 хуу хой болуп турар, ол талазы-биле 223 кеземге херзон оттурган. Материалдыг когарал 21,9 млн. рубль болгон. Мете акшларын саарылгалга кирип турганын 19 факт-барымдаанын илестерген, саарылгандан 21 кезек россияжи саазын акшаны, 16 кезек АКШ-тын долларын хавырган.

Отчеттук үеде хоорайга мал оорлаар чоруктун саны 23,9 хуу эвээзкен, а өрт болуп чорук 20 хуу кызырлыган. Амы-тынга сагышты-биле өлүмүгү ард хора чедир чоруктун өзүлдөз кызырлыган. Мурнууда шиптирп чоран юкюлерини, назы чептестерин өг-бүлге билбестедир арагалап алгаш, кениг херектер үлгелер чоруктарын саны кызырлыган.

Үндүрүт хоойлужудулгазын 109 хажыдышкынны илестиргенин, ол талазы-биле 31 кеземге херзон оттурган. Буруудаттырп турар түнелдеринде 17 кеземге херзон судче шилчткен, 9 кижини, оон иштинде бюджеттен дашкар фондустар камгаладылга дадырларын тилчелерини ойталаанын чүк – 4, ундүрүлгө тилчелерини ойталааны даш – 3, арга айлаан хоойлу-дүрүм барындаалавын садып-саарганы даш – 2 кижини шиптирген. 723 кижиге административтиг харысалгалы оонаган, 562 мун рубль түнге административтиг тортадалы тилэр кылдыр шиптирлзэн.

27,5 мун рубль түнге үндүрүлгелерин каттышкан бюджетче болгаш камгаладылга дадырларыннын күрүненин бюджеттен да